

Hamsun som kyniker

Ståle Dingstad: *Hamsuns strategier. Realisme, humor og kynisme*
Gyldendal, Oslo, 2003, 309 s.

I

Etter utgivelsen av Ingar Sletten Kolloens Hamsun-biografi i høst, og et foredrag av ham under Den 3. internasjonale Hamsun-konferanse ved Universitetet i Tromsø i september 2003, foreslo *Nordlys'* kulturredaktør Lasse Jangås at Universitetet i Tromsø nå burde takke ja til en Hamsun-byste. Det var på begynnelsen av 1990-tallet at Hamsun-selskapet først tilbød å gi en byste av den unge Knut Hamsun til Universitetet. Rektor den gang, Ole Danbolt Mjøs, var først positiv, men etter en storm av leserinnlegg i lokalavisene om Hamsuns forhold til nazismen, utsatte universitetsstyret saken på ubestemt tid. Nå har spørsmålet dukket opp igjen, og både den nye rektoren ved universitetet og direktøren for Universitetsbiblioteket uttrykte først sin interesse for saken. Men etter at første leserinnlegg mot Hamsun hadde stått i lokalavisa, gikk biblioteksdirektøren ut i studentavisa *Utopia* og foreslo heller å sette opp en byste av en av Hamsuns romanpersoner, for eksempel August fra landstryker-trilogien. Dermed ville det være forfatteren og ikke samfunnsmennesket Hamsun man hedret.

Det er nettopp et slikt skille, som mange har tydd til opp igjen tiden, mellom det dikteriske geni og den politiske "idiot", Ståle Dingstad utfordrer i sin bok *Hamsuns strategier*, opprinnelig en doktoravhandling fra Universitetet i Oslo. Hamsun er ingen gåte, men en strateg som jobbet for sine mål; hans liv, diktning og offentlige opptredener er ulike sider ved samme prosjekt, mener Dingstad. Ved å lese Hamsuns poetikk – dvs. hans foredrag om litteratur fra 1891, samt novellen "Paa Tourné" i to versjoner (1886 og 1903) – ved å analysere de to første bøkene i landstryker-trilogien (*Landstrykere* og *August*), pluss Hamsuns to siste bokutgivelser, *Ringens sluttet* og *På gjengrodde stier*, ønsker Dingstad å avdekke de underliggende strategiene i Hamsuns diktning. Mens en rekke tidligere Hamsun-studier har beskjeftiget seg med den unge Hamsun, er det den sene Hamsuns romaner som utgjør hovedmaterialet i Dingstads avhandling. Men ved

å ta utgangspunkt i Hamsuns poetikk fra 1880/90-tallet, er vel tanken at resultatene skal være gyldige for hele Hamsuns forfatterskap.

Debatten om Hamsuns forhold til anti-semittismen og nazismen har rast helt siden Hamsuns egen tid og man har vekselvis svart ja og nei på de to spørsmålene. For eksempel konkluderte Allen Simpson i en artikkel i Edda 1977 med at Hamsun var antisemitt, mens Dolores Buttry og Sten Sparre Nilson imøtegikk Simpson, som imidlertid senere har fått støtte fra Walter Baumgartner og Jon Langdal i 1999. Ståle Dingstads svar er som følger: Hamsun var nazist og antisemitt. Det er altså et svært kritisk Hamsun-bilde han gir oss i *Hamsuns strategier*. Det er likevel ikke et nytt bilde, gjennom ideologikritikken på 1970-tallet ble Hamsun gjennomgående lest som reaksjonær og "farlig". Men der ideologikritikerne leste fascisme inn i Hamsuns romaner – eller *ut* av dem, ville selvfølgelig de selv si – advarer Ståle Dingstad mot å redusere Hamsuns diktning til meningsutsagn. Når det gjelder skjønnlitteratur er det "ikke så enkelt [å] slå fast hva som hevdes. I en roman[-analyse] skal man også redegjøre for hvem som sier hva til hvem og hvordan, og helst fremheve hvordan dette påvirker den meningen som formuleres" (s.23). Kunstens autonomi anerkjennes altså. Og, kanskje overraskende ut fra konklusjonen om Hamsun som nazist og antisemitt, hevder Dingstad at "Intet av det som står i Hamsuns romaner kvalifiserer for betegnelsen nazist på Hamsun. Hamsuns nazisme kan alene tilskrives den støtten han ga Hitler og nazistenes regime, og den ga han ikke i romans form" (s.295).

Etablerer ikke da Dingstad igjen et skille mellom forfatteren og debattanten, det skillet han hadde til hensikt å oppheve? Nei, bare tilsynelatende, for en forening av de to rollene – dikter og debattant – skjer ved følgende resonnement: "Hamsun spiller [i romanene] ulike posisjoner ut mot hverandre, bygger ned alt man har bygget opp, og legger verden øde for å erstatte den med noe han aldri skulle komme til å fremstille litterært" (s.288). I diktningen river han ned det moderne samfunnet, i artiklene bygger han opp det germanske riket, for å si det litt forenklet. Dingstad mener at Hamsun i sin skjønnlitterære fremstilling av småbyliv og samfunnsforhold er en reaksjonær tenker, en anti-demokrat og kyniker og at romanene kan sees som en "nazisme på forhånd" (s.284). Men spranget fra å være samfunnskritisk – i diktningen – til å bli tilhenger av et totalitært

regime, er ikke noe som følger av nødvendighet. Det å "bygge ned" er nærmest et trekk ved modernismen helt fra dekadansen og fremover, ja, også innenfor realismen, jf. hvordan Ibsen ble anklaget for å rive ned uten å sette opp noe positivt i stedet. Jeg skal vende tilbake til dette sentrale punktet hos Dingstad, men først se på to andre aspekter ved avhandlingen hans.

II

Dingstads bok handler nemlig ikke bare om Hamsuns forhold til nazismen og antisemittismen. Det er først og fremst kapitlene om *Ringens sluttet* og *På gjengrodde stier* som fokuserer på dette og i et perspektiv som i undertittelen på avhandlingen blir signalisert i ordet "kynisme". De to andre strategiene til Hamsun ligger i undertittelens "realisme" og "humor" og blir særlig behandlet i del 1-4. Når man kan komme til å ha glemt de to sistnevnte perspektivene idet man lukker boka, er det både fordi Dingstads drøfting av kynisme, nazisme og antisemittisme hos Hamsun, i del 5 og 6, er mer insisterende enn når det gjelder hans realisme og humor og fordi det er særlig her Dingstads egen strategi ligger; å samlese politikeren og dikteren Hamsun. På den annen side er de innledende kapitlene ment å være en forberedelse til "det store spørsmålet".

I Atle Kittangs Hamsun-studie *Luft, vind, ingenting*, fra 1984, er plasseringen av Hamsun som modernist et viktig poeng. Dingstad argumenterer mot dette og mener Hamsun er realist, med mulig unntak for *Sult*, og kritiserer Kittang for å begrense perspektivet til motiv og tema når det gjelder å diskutere en litteraturhistorisk plassering av forfatterskapet, og ikke også trekke inn formspråk og stil. For ser man på det siste, blir Hamsun, ifølge Dingstad, realist. Hamsuns foredrag om litteratur fra 1891, der han angriper realistene, vender Dingstad mot Hamsun selv og sier at i karikaturen av realistene "ligger det også en sannhet, og det er denne sannheten som gjør de tidlige skriftene treffende som beskrivelser av Hamsuns sene romaner" (s.55). Den sene romanen han undersøker ut fra dette perspektivet er *Landstrykere*, fra 1927, en roman det er vanlig å regne som en av Hamsuns ypperste. Det blir da et poeng for Dingstad å vise at den ikke er så nyskapende, og i hvert fall ikke er modernistisk, men realistisk. Dette gjør han ved å nærlese én passasje i boka, Edevart og Augusts' seilas til Stokmarknes, der de kommer ut i hardt vær over

Vestfjorden, men redder seg inn i en nødhavn. August har fantasert om å dra til Amerika, men det spranget tør ikke Hamsun ta, mener Dingstad, og leser situasjonen metapoetisk. Hamsun har på dette punktet muligheten til å bryte "den realistiske diskursen, overskride rammen for det hverdagslige, det kjente og fortrolige" (s.97). Men han er for forpliktet på virkeligheten og den litterære konvensjonen (realismen), og mister dermed muligheten til å "belyse det moderne sjeleliv [og] utforske romanens muligheter [...]".

Det er to problemer med denne slutningsrekken, både begrunnelsen for at hendelsen skal leses allegorisk og nedvurderingen av realismen. Selv om sjøreiser ofte er et topos i verdenslitteraturen – med allegoriske implikasjoner, er det vanskelig å være med på at nettopp denne seilasen til Stokmarknes skal leses metapoetisk. Det fins ingen allegorimarkører i teksten som tilsier en slik lesning. (En episode i romanen som åpenbart *har* metapoetisk karakter – når August i treffer en mann i Trondheim som vil skrive ned livet hans og lage bestselger – kommenterer ikke Dingstad.) Det andre er om det virkelig representerer et skipbrudd for Hamsun å holde seg innen realismen? Forfattere som Olav Duun, Sigrid Undset og Cora Sandel omtales gjerne som nyrealister, uten at det ligger noe nedvurdering i det. De belyser "det moderne sjeleliv" uten å være modernister. Eller man kan diskutere for og mot å plassere dem som modernister eller realister, uten at det har med kvalitetsvurdering å gjøre. Modernisme er ikke bedre enn realisme, gode bøker er gode bøker uavhengig av litteraturhistorisk merkelapp. Kanskje er Dingstad enig i dette, og at det er derfor han i oppsummeringen legger til at Hamsun er en "konvensjonell realist". Hva ligger det i det? Dingstad svarer selv: Hamsun var ikke spesielt original, "han hadde talent, men var i flere henseender sterkt knyttet til andre forfattere, til etablerte genre og litterære konvensjoner" (s.105). Altså en middels forfatter?

III

Det siste momentet Dingstad tar opp er Hamsuns humor. Undersøkellesmaterialet her er et kapittel i romanen *Segelfoss by*, om en aftenunderholdning i byens kinolokaler. Dingstad har en fin gjennomgang av kapitlet og komikken der, men samtidig blir det en merkelig tilgang til Hamsuns humor, ikke bare kvantitativt, men også fordi romanen *Segelfoss by* generelt er regnet som en av hans svakere

romaner, og fordi slike burleske episoder i så stort format ellers knapt er vanlig hos Hamsun. Det er på replikk- og setningsplan Hamsuns humor gjerne utfolder seg, gjennom små modulasjoner i setningstonen, eventuelt i komiske opptrinn og episoder, men da som korte innslag og ikke hele kapitler.

Dingstad har rett i at selv om den vanlige leser alltid har verdsatt Hamsuns humor, har det komiske hos Hamsun aldri fått plass i den akademiske kritikken, kanskje både fordi den er vanskelig å gripe og fordi det komiske generelt har en lavere status enn det eksistensielle alvorret eller det tragiske. Men når Dingstad oppsummerer med at det han har gjort er å "gi den overveldende komikken som leserne hele tiden har visst å verdsette hos Hamsun, en rimelig plass også i den akademiske tilnærmingen" (s.143), kan man vanskelig si seg enig i det utfra at materialet hans er så begrenset og så spesielt som det er.

"[...] Hamsun gjør sitt ytterste for å underholde sine lesere, og det er ett av de momentene som gjør Hamsun verdt å lese", sier Dingstad (s.172). Siden humoren er fremstilt som strategi og ikke som et naturlig overskudd i fiksjonsuniverset, virker dette imidlertid like mye som kritikk som det virker som ros. Mistanken styrkes hvis man ser på Dingstads lesning av novellen "Paa Tourné" i en tidlig og sen versjon (1886, 1903), der han mener å synliggjøre "en endring bort fra en idealistisk og elitistisk holdning til litteraturen" (s.64) og henimot synet på litteratur som medium for underholdning og adspredelse. Humor blir altså bare underholdning. Hamsuns strategier for å nå leseren blir, for Dingstad, realisme og humor. På den ene siden kan man si at Hamsun, med sin realisme og bruk av komiske innslag, kjører "safe", på den annen side forfører han publikum – og er nettopp derfor farlig.

Dermed er vi tilbake ved det sentrale spørsmålet igjen. For overordnet humoren er, for Dingstad, negativiteten. Og den har han ikke mye godt å si om:

I hele sin negativitet underkjenner [Hamsun] indirekte verdiene i den norske samfunnsutviklingen, det som man gjennom generasjoner har betraktet som verdifullt, utviklingen av de demokratiske institusjonene for eksempel, rettstatsprinsippet, ytringsfriheten, den allmenne stemmeretten og den sosiale fordelingspolitikken. (s.243).

Dette er sterke ord, og Dingstad tar senere ett forbehold: "Noen aggressiv motstander av demokratiet kan man neppe kalle Hamsun i romanene. Men noen god demokrat var han heller aldri" (s.288). Hamsun fremstår altså i Dingstads bilde som en kyniker, i ordets verste betydning.

IV

La oss gå tilbake til Dingstads hovedpoeng: Hamsun har et politisk mål for sine litterære strategier, men det blir ikke synlig i de romanene han skriver – det kommer bare til uttrykk rent negativt i form av en kritikk av det småbysamfunnet han skaper. For å få til et samsvar mellom romanene og artiklene må Dingstad da vurdere kritikken (i skjønnlitteraturen) som rent destruktiv. Spørsmålet er om Dingstad får med leserne på dette, om Hamsuns romaner lar seg redusere til en destruktiv negativitet. Og man forblir usikker på om Dingstad egentlig selv mener det også. I en annen sammenheng, i en artikkel i *Edda* (nr. 4 2003), om Lars Saabye Christensens roman *Halvbroren*, lyder nemlig Dingstads dom over Hamsun helt annerledes. I en sammenligning mellom Christensen og Hamsun heter det her:

Men tross priser, heder og ære er det noe Hamsun har, som Christensen ikke har det samme grepet om. Det er kanskje også en av grunnene til at Hamsun er en større forfatter enn Christensen. Jeg tenker ikke her på stilen, på de språklige formuleringene, jeg tenker på fremstillingen av historien, av norsk historie. [...] Hos Lars Saabye Christensen er det ingen kritikk av historien eller vår forståelse av historien. Han befinner seg innenfor den sosialdemokratiske velferdsstaten og synes å befinne seg vel der. (s.374)

Christensen, i motsetning til Hamsun, utfordrer oss ikke, mener Dingstad. Mens Hamsun prøver å omvurdere vår historieforståelse og konfrontere oss med våre konvensjonelle oppfatninger, skriver Lars Saabye Christensen trygt innenfor rammene av det norske sosialdemokratiets fremvekst og målsetninger.

Her blir altså Hamsuns kritikk – i diktningen – framstilt som noe positivt. Men hvis romanene likevel ikke representerer en destruktiv negativitet, ikke "legger verden øde", som Dingstad før har hevdet, da sitter vi vel igjen med det samme spranget fra Hamsuns diktning til hans politiske artikler som vi hadde fra før? Og den konsekvens og

sammenheng mellom liv og diktning, artikler og romaner som Dingstad mener å kunne se, blir likevel ikke så tydelig for oss.

På baksideteksten skriver Dingstad at Hamsun var "en meget bevisst forfatter, en iakttager, kritiker og strateg som satset alt – og tapte". Tapte han også som forfatter, blir spørsmålet man stiller seg etter å ha lest Dingstads bok. Hvorfor inspirerer han i så fall stadig nye generasjoner lesere? Om man sitter igjen med slike spørsmål, betyr ikke det at Dingstads drøfting av Hamsuns forhold til nazismen og antisemittismen, og forholdet mellom Hamsun som dikter og samfunnsdebattant, ikke er interessant. Dessuten inneholder *Hamsuns strategier* mange gode enkeltanalyser – bl.a. av åpningsscenen i *Landstrykere*, og av August-skikkelsen og Segelfosssamfunnet i *Men livet lever*, en roman som har vært neglisjert i forskningslitteraturen. Også drøftingen av kynismen i *Ringens sluttet* er perspektivrik.

Med den underliggende kritikk av Atle Kittangs Hamsunforskning som preger Dingstads bok, kunne man kanskje slutte med følgende spissformulering: Atle Kittang betrakter Hamsun som modernist og ironiker; Ståle Dingstad leser Hamsun som realist og kyniker. Og: For Dingstad er dette noe langt mer enn en begrepsdiskusjon. "Det er ikke slik at alt [Hamsun] tar stilling til av ideologiske, det vil si moralske og politiske spørsmål, er skrevet for senere å bli undergravet, slik Kittang hevder," sier Dingstad og fortsetter: "Hamsuns negativitet overfor det bestående er reell nok. Det er en ironi med samfunnsmessige implikasjoner i retning av det destruktive og tilintetgjørende (s.282)". Atle Kittang, på sin side, skriver i innledningen til *Luft, vind, ingenting* at diktning i Hamsuns tilfelle "er noko kvalitativt anna enn formidling av (ideologiske) verdier og normar, nemleg ei utforsking av grunnleggande forhold i menneskelivet, og ei kvilelaus utprøving av det fundamentet sjølve diktekunsten har i vår evne til (og vårt behov for) å skape fantasiar, fiksjonar, illusjonar" (*Luft, vind, ingenting*, s.20).

Både Kittang og Dingstad formidler hver for seg et kritisk Hamsun-bilde, men mens den første er grunnleggende anerkjennende til forfatterskapet, er den andre nær ved å være avvisende, jf. hvordan Dingstad konkluderer med at Hamsun som forfatter "ender som en moderne kyniker med å arbeide i det ondes tjenste" (!) (s.243). Kittang betrakter Hamsun som en av våre store modernister, i europeisk sammenheng. Dingstad ser ham som en realist som ikke tok spranget

over i modernismen: "Hadde [Hamsun] holdt fast ved sitt litterære program, fortsatt å skrive som han gjorde i *Sult*, ville hans plass i europeisk litteraturhistorie vært en annen" (s.70). Med "annen" mener Dingstad her utvilsomt: større.

Å lansere et nytt Hamsunbilde er godt og ambisiøst mål for en doktoravhandling. Så får det bli opp til leseren å se om man kjenner Hamsun igjen i det bildet som her presenteres: Hamsun som kyniker.

Henning Howlid Wærp